

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І.КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

МАЛЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ОМЕЛЯНОВИЧ

УДК 572.94 (477.87)

Етнополітичні та етнокультурні процеси

на Закарпатті 40-80-х рр. XX ст.

Спеціальність 07.00.05. – Етнологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Львів – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії стародавнього світу і середніх віків Ужгородського національного університету

Науковий керівник:

Тиводар Михайло Петрович,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу і середніх віків

Офіційні опоненти:

Павлюк Степан Петрович,

член-кор. НАН України, доктор історичних наук, директор Інституту народознавства НАН України

Терлюк Іван Ярославович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Львівського інституту внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України

Провідна установа:

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України

Захист відбудеться “24” червня 2003 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради № Д 35.222.01 для захисту дисертацій в Інституті українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України та Інституті народознавства НАН України (79026, Львів, вул. Козельницька, 4)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України.

Автореферат розісланий 23.05. 2003 року

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук**

Патер І. Г.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Довготривалий період бездержавності української нації та входження її етнічних територій до складу різних державно політичних утворень, в кожній з яких панували своєрідні соціально-економічні, політичні і культурні порядки, значною мірою впливало на збереження і розвиток етнографічних зон українського етносу. Їх становлення і розвиток дає можливість уточнити основні етапи і особливості етнічної історії, етнічного і етнокультурного розвитку українського етносу, виявити територіальні відмінності традиційної культури і побуту.

Однією з етнографічних зон українського етносу є Закарпаття, яке характеризується значною етнічною строкатістю (українці, угорці і румуни проживають компактно на певних територіях, а росіяни, німці, словаки, євреї, цигани та інші – невеликими групами в містах і селах) та етнографічною мозаїчністю українців (гуцули, бойки, лемки, долиняни та інші).

Особливості Закарпаття зумовлені тисячолітнім перебуванням краю у складі різних держав, що спричинило значну політичну і культурну ізоляваність від основних територій; своєрідним геополітичним розміщенням на межі з етнічними землями румунів, угорців, словаків і поляків та їх етнодержавних утворень.

Український етноконсолідуєчий і національно-визвольний рух у цьому регіоні проявився лише у ХХ ст.: ухвала всенародного конгресу у Хусті (21 січня 1919 року) про входження краю до складу соборної України; масове волевиявлення українців Закарпаття возз'єднатися з радянською Україною в 1944 році.

Зі входженням Закарпаття до складу СРСР розпочалася прискорена радянська інтеграція краю, його інтеграція в радянську соціально-політичну систему. Водночас відбувалася консолідація українців Закарпаття у складі української нації, засвоєння кращих набутків культури та утвердження національної свідомості.

За умов незалежної України назріла потреба проаналізувати зміни в етнічному складі населення Закарпаття другої половини ХХ століття, з'ясувати сутність реальної політики радянських властей щодо етносів цього краю.

Об'єкт дослідження – етнічні процеси на Закарпатті в роки комуністичного тоталітаризму; національна політика СРСР та її вплив на етнополітичний і етнокультурний розвиток краю в 1940-80-х рр.

Предмет дослідження - етнополітична і етнокультурна структура Закарпаття у складі СРСР.

Мета дослідження – проаналізувати наслідки національної політики СРСР на етнополітичний і етнокультурний розвиток Закарпаття в 1940-80-х рр.

У дисертації поставлені **завдання дослідити**:

- чисельність і етнічний склад населення краю;
- форми і методи політичного і культурного впливу комуністичного режиму на етнічні процеси;
- процес етнічної консолідації закарпатців у складі української нації;
- вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на чисельність етнонаціональних груп;
- причини етнонаціональної і етнокультурної ізоляції національних меншин краю;
- маргіналізацію і зросійщення етнічних груп.

Методи дослідження – принцип історизму, з орієнтацією на конкретно історичний підхід до вивчення етнополітичних і етнокультурних процесів, подій і фактів; структурно-системний аналіз; порівняльний та статистичний методи до опрацювання джерельного матеріалу.

Наукова новизна – зроблено спробу дослідити в узагальнюючій праці зміни в етнічному складі населення Закарпаття в 40-80-х роках ХХ ст.

Зокрема, з'ясовано роль КППС і радянських органів влади в асимілятивних процесах у Закарпатті; наголошено, що переміщеннями груп етнічних мігрантів з різних кінців СРСР не лише привносились іноетнічні культурні традиції, а й посилювалась етнічна строкатість населення краю, штучно створювалась російська національна меншина, яка, незважаючи на свою малочисельність, відіграла провідну політичну і соціальну роль; виявлено політичні та ідейнопропагандистські засоби, що прискорювали політичне, соціальне і культурне зросійщення, асиміляцію, тобто “уподібнення” корінного населення з російськими маргіналами.

Результати дослідження можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з українознавства і народознавства, в навчальному процесі вузів при читанні нормативних курсів і спецкурсів, а також - Державним комітетом у справах національностей та міграцій при Кабінеті Міністрів України для гармонізації життя національних меншин в незалежній Україні, зокрема в Закарпатті.

Основні положення дисертації **апробовано** на міжнародній конференції: “Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи. Друга пол. 80-х – перша половина 90-х рр.” – “Трансформація гуманітарної освіти” (Ужгород, 25-26 травня 1996), всеукраїнській науково-практичній конференції “Трансформація гуманітарної освіти – Ужгород, 25-27 травня 1998 р.), та професорсько-викладацького

складу УжНУ (Ужгород, 1996 р.). Крім того, результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри історії стародавнього світу і середніх віків Ужгородського національного університету.

Основний зміст дисертації викладено в 5 наукових і 5 науково-популярних публікаціях.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів та висновків, списку використаних джерел та літератури (259 позицій), побудована за структурно-тематичним і проблемно-хронологічним принципом.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено предмет, об'єкт і хронологічні межі, обґрунтовано мету і завдання, наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертації, вказано на особистий внесок здобувача та наукову апробацію її основних положень.

У **першому розділі** “Джерела та історіографія до вивчення етнополітичних та етнокультурних процесів на Закарпатті в 40-80-х рр. ХХ ст.” проаналізовано стан дослідження етнополітичних та етнокультурних процесів у Закарпатті, а також – джерельна база дисертації. При дослідженні теми використано неопубліковані й опубліковані джерела та найвагоміші дослідження вітчизняних науковців. Зокрема, документи і матеріали Закарпатського обласного і районних комітетів КПРС та радянських органів влади, в яких відображена політика щодо регіону, становлення до різноетнічних груп місцевого населення, здійснення колективізації та боротьби з українським національно-визвольним рухом. Проаналізовано різноманітні інформативні звіти щодо суспільно-політичного становища, розмаху національного руху, методів боротьби з ним, репресивних акцій та розкуркулення, депортаційних процесів місцевого населення і т. п.

Джерельною основою даної праці є матеріали переписів населення, які відтворюють більш-менш реальну демографічну, етнічну і соціокультурну ситуацію. Ці матеріали підтверджують етнонаціональну консолідацію закарпатських українців у складі української нації, а також етнонаціональну ізоляцію закарпатських румунів, німців, циган, угорців та політичного домінування росіян і зрощення населення Закарпаття.

Регіональні статистичні збірники теж містять допоміжну інформацію. Статистичний збірник 1969 року подає демографічну характеристику населення області, міст Ужгорода і Мукачева та всіх районів. Однак видавці не вмістили жодних відомостей про етнічний склад населення, освіти і культури етнонаціональних груп. На відміну від попередніх, у збірнику 1969 року хоча вміщено і виділено спеціальний розділ “Територія і населення”, але в ньому дається лише демографічна та поверхова етнічна характеристика населення краю, і не вміщено жодних даних про соціальну структуру політичного і культурно-освітнього життя етнонаціональних груп. У статистичному збірнику “Народне господарство Закарпатської області” за 1990 р. етнонаціональний склад населення за даними переписів 1979 і 1989 рр. подано всього на одній сторінці, не наведено жодних відомостей про освіту і культуру у національних і етнічних групах населення області.

Ці статистичні збірники не дають достатньо матеріалів для аналізу етнонаціональної ситуації і етнічних процесів у краї впродовж 1944-1991 рр. Це стало помітним у наші дні. Прагнучи виправити цю ситуацію, організатори науково-практичної конференції “Державне регулювання міжнародних відносин в Закарпатті”, що була проведена в Ужгороді в 1997 р., до збірника матеріалів конференції включили додатки статистичних матеріалів, підготовлені Мацо Н.О. і Луць О.М.

До збірника документів “Шляхом Жовтня” (т. VI, 1965 р.) було включено ряд документів, в яких висвітлювався процес возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Цілий ряд важливих матеріалів для висвітлення етнічних процесів на Закарпатті в 40-80-х рр. ХХ ст. опубліковано у науково-популярному виданні “Терниста дорога до єдності” (Ужгород, 1995р.), в якому вміщено додатки з 10 документів, та у збірнику документів і архівних матеріалів “Чорна книга” (Київ, 1998 р.). Значна увага етнокультурним процесам в регіоні приділяється у збірнику документів і матеріалів Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича за редакцією Сливки Ю.Ю., які в повній мірі розглядають основні аспекти культурного життя та проблеми депортації в Західній Україні кінця 1930-х – поч. 50-х рр.

Окремі аспекти питань політичного і культурного розвитку українців, угорців, румунів, німців і словаків краю висвітлювались в наукових працях. У радянську добу дана тема була політизована. Це значно обмежувало наукову спрямованість не чисельних досліджень, характер і зміст яких визначався комуністичними ідеологічними догмами та ідейно-політичними інтересами КПРС. Демократизація суспільно-політичного життя країни і його перебудова стимулювали пробудження інтересу до обраної теми. Це засвідчується появою ряду публіцистичних і наукових статей історико-краєзнавчого характеру, де робиться акцент лише на окремі аспекти етнічних і етнокультурних процесів на Закарпатті. Поняття “етнічні процеси” було запроваджено ще у 20-ті роки ХХ ст. Ш.Марром. Під етнічними процесами розуміємо всі різноманітні етнокультурні, етносоціальні й етнополітичні зміни рис і властивостей етнічних спільнот упродовж їх існування. Окремі сучасні дослідники тлумачать етнічні процеси, як розвиток етнічних явищ, як послідовну зміну стадій етногенезу, сукупне чергування етнодіянь з метою досягнення намічених завдань і цілей.

Радянські дослідники сутність етнічних процесів зводили до етнічного складу. Майже всі вони відзначили, що чисельність українців з 1959 по 1989 рр. виросла з 74,6% до 78,4%, румунів

за цей же час виросла з 2% у 1959 р. до 2,4% у 1989 р., а угорців скоротилась з 15,9% до 12,5%. Водночас радянські дослідники вважали за виключно позитивне явище формування і чисельне зростання російськомовного населення, яке у 1989 р. складало 4% населення краю і ототожнювало себе з етнічними росіянами.

У центрі уваги досліджень опинились питання динаміки етнічного складу населення краю, зміни його соціальної структури, уніфікації (советизації) культурно-побутового життя та мовного, культурного і етнічного зросійщення, що були проголошені основними ознаками “радянського інтернаціоналізму”. Офіційна пропаганда галасувала, що в умовах радянського Закарпаття мирно і дружно живуть представники понад тридцяти національностей. Правда, вона неохоче говорила про те, що багатоетнічний склад населення краю і його мирне співжиття – давня традиція, що Закарпаття у своїй історії не знало реальних етнічних конфліктів. А.Пономарьов визнав, що “ідеологічні аспекти радянського способу життя розроблялися в процесі цілеспрямованої діяльності партії і держави, “в ході безкомпромісної боротьби з носіями норм, звичок, традицій та звичаїв, чужої ідеології і принципів соціалізму”. Зазначу, що заданість таких узагальнень була спростована розгортанням міжетнічних конфліктів наприкінці 80-х років та розпадом СРСР у 1991 році.

Аналогічні оцінки і підходи домінували в усій етнографічній літературі при характеристиці етнополітичних і етнокультурних процесів в Україні і на Закарпатті в 1940-80-х рр.

Приємним винятком з етнографічної літератури такого змісту є дві статті Л. Ткаченка, де аналізується динаміка етнічного складу населення Закарпаття за матеріалами переписів 1910, 1930, 1959, 1970 рр.

Автори “Карпатського збірника” – І.М.Гроздова, Н.М.Граціанська, Т.Д.Філімонова, М.Ф.Шін – зачепили ряд складних питань життя і побуту національних меншин у Закарпатті. Але навіть несміливі натяки на невіршеність їх етнокультурного буття викликали протести Закарпатського обкому КПУ, який звинуватив авторів статей в ідеологічних збоченнях і антирадянщині.

Найпомітнішою науковою працею 1970-х років стала праця Копчака В.П., Копчака С.И. “Население Закарпатья за 100 лет (1870-1970)”, в якій досліджувались демографічні і соціальні процеси у Закарпатті.

Колективом істориків УжДУ видано нариси історії Закарпаття “Шляхом до щастя”, які стали в радянській історіографії узагальнюючою працею про минуле і сучасне Закарпаття. У роки “перебудови” вищезгаданий колектив, розглядаючи процеси визволення і возз’єднання регіону у збірнику “Закарпаття: минуле і сучасне” зробив спробу зачепити і проблеми етнополітичного розвитку. Пізніше вийшов друком двотомник “Нариси історії Закарпаття”.

О.Лавер у співавторстві М.Макарою у цей період спробували пояснити причини і хід демографічних змін в структурі населення Закарпаття упродовж 1959-1989 рр.

За роки незалежності питання етнополітичного і етнокультурного життя населення не позначені появою серйозних досліджень. Нині вивчення цих питань ведеться, переважно, зусиллям закарпатських етнологів, етнополітологів, етнODEMOграфів. Упродовж 1990-1995 рр. цій проблематиці присвятив ряд наукових і науково-популярних матеріалів М.Тиводар. Більшість з них увійшли до збірника праць вченого, що вийшов друком у 1995 р. та збірників матеріалів наукових конференцій. Дослідник виділив основні особливості процесів на Закарпатті в радянську добу, наголосив, що вся соціально-економічна, міграційна, культурна, релігійна, мовна політика радянських властей була підпорядкована ідеологічним і політичним інтересам великоросійських шовіністів.

Уся сукупність вище розглянутих праць не дає достатньо повної характеристики етнополітичних і етнокультурних процесів у Закарпатті в 40-80-х рр. XX ст. Якщо в переважній більшості публікацій радянської доби всіляко вихвалялась ленінська національна політика КПРС, нав’язливо пропагувалась російська радянська культура, інтернаціоналізм і радянський патріотизм, то в публікаціях другої половини 80-х рр. помітний більш критичний підхід до висвітлення названих проблем. При цьому в працях сучасних українських авторів однобічно

характеризуються політичні і культурні заходи радянської тоталітарної системи.

У другому розділі **“Етнічний склад населення та основні тенденції розвитку етнічних процесів на Закарпатті у 40-80-х рр. ХХ ст.”** досліджуються етнічні процеси та їх динаміка на Закарпатті.

З давніх часів в краї проживають українці, угорці, румуни, цигани, євреї, німці, словаки. У 20-ті роки ХХ ст. сюди потрапили емігрантські групи росіян, а з 1945 р. почалось планомірне переселення слов'янських і неслов'янських носіїв російськомовної советської культури. Тоді ж почалось формування управлінського партійного і державного апарату, керівного складу адміністративних і господарських органів, русифікація і советизація населення Закарпаття. Нові переселенці сильно відрізнялись одне від одного своєю чисельністю, рівнем освіченості, соціальним статусом, культурними традиціями, релігійною належністю, антропологічними ознаками та ін. Уже в силу названих причин вони по-різному взаємодіяли одне з одним та з місцевим населенням. Але ці аспекти етнічних процесів на Закарпатті замовчувались, залишались поза увагою, більше того, були негласно забороненими для дослідників.

Спільне проживання етнічних груп на відносно невеликій території краю роблять його своєрідною лабораторією для вивчення напрямків і тенденцій сучасних етнічних процесів, їх інтенсивності, шляхів їх розвитку. Закарпаття є територією активної взаємодії етносів упродовж тривалого історичного періоду. При цьому зауважимо, що в краї проходять етнічні кордони між українцями, угорцями, румунами і словаками.

Для етнодемографічних і етнічних процесів на Закарпатті протягом 40-80-х рр. ХХ ст. характерний низький відносний приріст угорців і доволі значне зростання циган, росіян, румунів і українців. Всі ці процеси були пов'язані з такими чинниками: природнім зростанням чи зменшенням народжуваності; зростанням протяжності життя; репресіями 1944-53 рр. проти угорців, німців, українців; еміграцією угорців, словаків, німців, євреїв та інших до своїх історичних батьківщин; організованим переселенням корінних закарпатців у східні області України, на північ Росії та в Сибір; направленням в область спеціалістів з інших республік, а випускників місцевих навчальних закладів поза межі Закарпаття і України; переселенням в область росіян і російськомовних військовослужбовців, співробітників державних органів насилля, партійних і радянських чиновників, службовців, військових пенсіонерів та інших; деетнізацією і зросійщенням місцевого населення та ін.

Впродовж кінця 1944- початку 1945 років було відправлено в табори як військовополонених 70 тис. угорців-чоловіків. З них майже 25 тис. - це закарпатські угорці-чоловіки віком від 18 до 55 років, тобто всі вони вважались військовополоненими. При цьому радянські репресивні органи не рахувались з тим, що більшість репресованих не служили в угорській армії, або ж були до неї призвані насильно. Ідеологічна недовіра з боку офіційних властей значною мірою вплинули і на кількісне скорочення німецького населення в Закарпатті. У перші роки радянської влади значна кількість німців була відправлена на спецпоселення до Сибіру і Казахстану. Спеціальний указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 листопада 1949 р. забороняв повертатись спецпоселенцям у рідні місця. Порушення заборони каралось 20 роками каторжних робіт. Лише 13 грудня 1955 р. вийшов новий указ Президії Верховної Ради СРСР “Про зняття обмежень у правовому становищі німців та членів їх сімей, що перебували на спецпоселенні”, що дозволив їм повертатись до рідних місць. Колишні спецпоселенці сім'ями і поодиночки почали повертатись додому. Однак місцеві власті, спираючись на другий пункт названої постанови, не повертали їм конфіскованого майна, не хотіли їх приписувати в рідних населених пунктах і т.п. Лише в 1974 році німцям СРСР, в тому числі й Україні, був наданий офіційний дозвіл на безперешкодне повернення до рідних місць.

У Закарпатті впродовж 1945-1991 рр. зростає загальна чисельність населення краю. За рахунок природного приросту населення краю впродовж 1947-1970 рр. повинно було збільшитись на 367,8 тис. чоловік, або на 46,4%. Фактично за цей час населення краю зросло лише на 278,3 чоловік, тобто на 35,1%. Це свідчить, що впродовж 1947-

1970 рр. область покинуло понад 90 тис. чоловік (11,3%). Якщо врахувати, що відтік населення з області йшов і після 1970 р., то можемо стверджувати, що упродовж 1947-1990 років із Закарпаття в інші регіони СРСР виїхало близько 200 тис. чоловік. У це число не включаємо близько 20 тис. чоловік, котрі упродовж вказаних десятиліть виїхали на постійне проживання в країни Заходу.

Значно легше, хоч і не цілком точно, вдалося відтворити динаміку етнічного складу населення Закарпаття за даними державних переписів населення 1959, 1970, 1979, 1989 рр. та даними оцінювального перепису 1946 р. Аналіз основних кількісних показників свідчить, що упродовж 1946-1991 рр. йшло невпинне зростання майже всіх етнічних груп краю. За вказану добу відбулося кількісне зменшення лише євреїв, німців та чехів з словаками. За вказані роки чисельність українців зросла на 449717, угорців - на 21153, росіян - на 37282, румунів - на 17073, циган - на 11687 чоловік, кількість євреїв зменшилась на 4359, чехів з словаками - на 6075 чоловік, а чисельність німців у 1989 р. була майже такою ж як і в 1959 р.

Зміни кількісних показників основних етнічних груп краю вплинули й на питому вагу кожної з них в етнічній структурі місцевого населення. У 1946 р. українці складали лише 68%, то у 1989 р. - вже 78,4% всього населення краю, головним чином за рахунок природного приросту. Це свідчить, що за вказані роки значно посилювався український етнічний характер Закарпаття. За цей же час виросла питома вага румунів з 1,6% до 2,4%, а циган з 0,6% до 1%, а росіян у етнічній структурі області збільшилось з 1,5% до 4% за рахунок механічного приросту та процесів етнічної асиміляції.

Питома вага угорців в етнічній структурі населення Закарпаття зменшилась з 17,4% у 1946 р до 12,% у 1989 р., чехів з словаками - з 1,7% до 0,6%, а німців – коливалась від 0,3% у 1946 р. до 0,4% у 1970 р. та 0,3% у 1989 р. Доволі значне скорочення такої ваги угорців пов'язане із дуже незначним їх кількісним зростанням, чехів і словаків - з обміном населення між СРСР та ЧССР, їх еміграцією до історичної батьківщини та асимілятивними процесами.

Підсумовуючи, зауважимо, що сучасна етнічна структура населення Закарпаття, маючи глибоке історичне коріння, й нині виразно проявляє тенденцію до зростання питомої ваги українців та її зниження в угорців, росіян та німців.

У третьому розділі: **“Етнополітичні та етнокультурні процеси українців Закарпаття в 40-80-х рр. ХХ ст.”**, розглядається проблема адаптації корінного населення Закарпаття до постійно змінюваного соціального і політичного середовища, його погляди, ідеали, переконання та культурні цінності, що визначають етнічні і національні пріоритети.

Возз'єднання Закарпаття з Україною об'єктивно, навіть за умови фіктивної державності УРСР, не лише окреслив один із етапів політичної інтеграції краю у складі Радянського Союзу, а й засвідчив масовий прояв української національної свідомості, що впродовж другої пол. ХІХ - поч. ХХ ст. в краї проявлялась лише у незначного числа культурних діячів і підтримувалась обмеженою кількістю інтелігенції. У 20-30-ті рр. ХХ ст. національні ідеї проникли в широкі кола інтелігенції, молоді, селянства, які висунувши видатних політичних діячів, піднялись до рівня проголошення незалежності Карпатської України. У 1944-1945 рр. ідеї національного визволення і незалежнення набрали форм масового народного руху, а саме возз'єднання визначило весь характер і зміст етнонаціонального, етнокультурного і етнополітичного розвитку українців Закарпаття впродовж 1945-1991 рр. Рішення про возз'єднання та факт його підтримки понад 250 тис. підписів дорослого населення були справжнім актом виявлення української національної свідомості та етнічної самоідентифікації українців краю. Возз'єднання з Україною сприймалося винятковою більшістю населення як здійснення їх мрій і мрії їх батьків жити разом з єдинокровним братом в одній державі.

Утвердження режиму комуністичного тоталітаризму (липень 1945-1950 рр.) визначило соціально-політичні заходи, що вплинули на характер, зміст і напрям розвитку етнічних процесів у краї. Так, уже в радянсько-чехословацькій угоді від 29.06.1945 р. передбачався вільний вибір (оптацію) громадянства колишніх громадян Чехословаччини. У результаті реалізації договору близько 10 тисяч українців із Чехословаччини стали громадянами СРСР, а близько 10 тисяч жителів краю стали чехословацькими громадянами. А вже з середини 1945 р. почалась масова демобілізація фронтників. До кінця серпня 1945 р. до Прикарпатського військового округу було демобілізовано 39 тис. військовослужбовців. Значна їх кількість була працевлаштована на керівні посади в Закарпатті. Це викликало невдоволення серед національно свідомої частини населення, страх за своє майбутнє в умовах Радянського Союзу. Оскільки державні кордони ще не були огорожені колючим дротом, то чимало закарпатців тікало в сусідні країни. Так, лише протягом вересня-жовтня 1945 р. при спробі нелегально перейти кордон було затримано 601 чол. Серед втікачів були інтелігенти, промисловці, бідняки, “куркулі” та навіть місцеві комуністи. За вказаний період лише з Ужгородської партійної організації виїхало за кордон 21 член КПЗУ.

Включення Закарпаття в радянську державно-політичну систему створило передумови для здійснення тої політики, яка здійснювалась в УРСР упродовж 1920-тих років і що відома під назвою політики “українізації”. Як і в Україні, цю політику ВКП(б) розпочала із змін у партійному керівництві. З утворенням 15.12.1945 р. Закарпатського обкому КП(б)У, в її Закарпатській обласній організації було проведено чистку під виглядом обміну партійних

документів. У ході її проведення лише 38% колишніх членів КПЗУ отримали партквитки ВКП(б). Решті відмовили, бо одні з них служили в угорській армії (811 чол.), перебували у складі ворожих партій (10 чол.) чи у складі КПЧ (287 чол.), угорській (4 чол.), французькій (4 чол.), канадській (2 чол.) компартіях. Іншим відмовили через їх “антирадянську поведінку після визволення”, за належність до “нетрудового елементу”. Замість них до Закарпаття надіслали понад 500 комуністів з інших областей, прийняли до партії добровольців Радянської армії, колишніх партизанів, підпільників та ін.

Масштабні господарсько-культурні перетворення вимагали значної кількості нових спеціалістів. У ході виконання п’ятирічки в область постійно направлялися російськомовні інженери, техніки, механіки і робітники, а в колгоспне село було направлено понад 1000 агрономів, механізаторів, ветеринарів та ін. Політика індустріалізації створила велику потребу в міських робітниках, а колективізація зіграла селян із землі. Внаслідок цього значні маси українського селянства потягнулись до міст і містечок в пошуках роботи. Це позначилось не лише на етнічному складі робітників, а й змінило етнічний склад населення Ужгорода, Мукачева, Хуста, Виноградова, Берегова, Чопа та інших міст та містечок. У 1950 р. українці переважали в усіх районних центрах, окрім Берегова.

З липня 1945 до кінця 1950 рр. майже завершено соціалізацію суспільно-економічного і політичного життя Закарпаття: проведено суцільну колективізацію, майже повністю завершено “класову боротьбу” і знищено “ворогів народу”, ліквідовано греко-католицьку церкву, єдиною дозволеною ідеологією стала комуністична, а єдиною діючою партією ВКП(б). Саме в цей час почалося формуватися роздвоєння національної свідомості українців Закарпаття: з одного боку вона почала пристосовуватися до нових комуністичних, політичних та ідеологічних вимог, а з другого – характеризуватися прихованим стійким збереженням культурно-історичних традицій доби Карпатської України. Закарпатські українці усвідомили антиукраїнську сутність радянського режиму і, зберігаючи традиції визвольних змагань попередніх часів, знову висунули з свого середовища культурних і політичних діячів загальнонаціонального масштабу.

Період 1950-1991 рр. дуже складний і суперечливий домінуючими господарськими, соціально-політичними, ідеологічними, культурними та етнічними процесами. Впродовж цього часу в Закарпатті перемогла радянська державно-політична система (1951-1955 рр.) пройшов процес десталінізації і суперечливих реформ М.Хрущова (1956-1964 рр.) епоха застою (1965-1985 рр.) та доба перебудови М.Горбачова (1986-1991 рр.). Колективізація сільського господарства спричинила вплив значної кількості сільського населення в міста, містечка та великі села, що ставали помітними промисловими центрами. Саме в них концентрувались традиційні лісопереробні, лісохімічні, соледобувні та цегельні підприємства. За роки радянської влади в них сформувалися нові галузі промисловості – харчова, текстильна, машинобудівна, приладобудівна та ін.

Промислове будівництво та інші соціальні перетворення, не дивлячись на екстенсивний розвиток економіки, внесли в життя населення Закарпаття багато нового. В українців краю вони сприяли формуванню почуттів національної ідентичності, що проявлялось в таких групових рисах як усвідомленні спільності свого походження, історичної долі, історичної пам’яті з усім етносом, його мовою та культурою. Водночас ці широкомасштабні соціально-економічні перетворення сприяли поширенню і нав’язуванню державно-політичної самоідентифікації і вигідній загальнорадянській ідентичності, як альтернативи національній приналежності. Щоб підтримати і утвердити останню, радянські власті використовували як політику примусових і добровільних міграцій, так і засоби політичного, ідеологічного та мовно-культурного тиску.

Загалом доба 1940 – 80-х рр. – це суперечлива доба нищення української національної культурної традиції продуманими методами і пропагандистсько-культурними заходами. Про це свідчить й те, що для закарпатських українців на 1989 рр. працювало 149 середніх шкіл, тобто 1 середня школа припадала на 6384 українців. У той час за даними перепису 1989 р. для 49458 російськомовних працювало 14 шкіл, в тому числі 12 середніх (1 середня школа для 4121 росіян). І це при тому, що вони належать до національної меншини. Етнонаціональна свідомість певної частини закарпатських українців доби 1960-1980 років характеризувалася нестійким світосприйманням і світовідчуттям. У них поєднувались заборонені і переслідувані культурно-історичні і побутові традиції з новими “соціалістичними”, що нав’язувались силою партійно-державним апаратом. Це позначилося на етнічній свідомості українців, традиційних нормах моралі, етнічних установах і стереотипах, що продовжували зберігатись в сімейній і календарній обрядовості. Саме на традиціях трималася українська національна свідомість на особистому рівні. Руйнування етнічної свідомості проходило, перш за все, під впливом змін соціального, політичного і культурного статусу сім’ї і родини. Відчуття етнічної належності продовжувало зберігатись, але механізми передачі етнічної інформації від покоління до покоління, через руйнування традиційної культури, був сильно послаблений.

Початок перебудови, гласність і демократизація суспільно-політичного життя дещо понизили рівень державно-політичного та ідеологічного тиску на суспільство, в тому числі й на інтелігенцію. Почалося переосмислення ідейно-теоретичних і соціально-політичних досягнень радянської доби. Енергія етнічної мобілізації українців Закарпаття була направлена проти

насильницького зросійщення, приниження української мови і культури, колонізації краю росіянами і російськомовними та їх привілейованого становища, низки військових об'єктів, на реабілітацію політичних в'язнів і Греко-католицької церкви, на відзначення ювілеїв і діячів Карпатської України, на організацію українських національно-культурних і громадських рухів, відновлення українських національних символів.

У четвертому розділі **“Етнічна консолідація і самоідентифікація національних і етнічних меншин Закарпаття”** характеризуються етнодемографічні зрушення, які відбулися за роки радянської влади на Закарпатті. Упродовж 1945-1991 рр. угорська національна меншина пережила дуже складну добу політичного, ідеологічного та національного тиску, а з 1989 р. - й поступового національно-культурного відродження. Вже з осені 1944 року місцеві угорці зазнавали масових репресій що продовжувались аж до 1953 р., після чого їх почали звільняти з концтаборів і частково реабілітувати. На рівні з українцями угорці були втягнуті в усі соціально-політичні та національно-культурні процеси радянської доби. Недостатня господарська розвиненість та політична кон'юнктура значною мірою затримували соціально-культурне будівництво в угорських населених пунктах. У 1957-1958 рр. там функціонувало 100 шкіл з угорською мовою навчання (13 середніх, 52 семирічні і 35 початкових). Це означає, що на 146247 угорців припадало всього 13 середніх шкіл, тобто одна середня школа для 11207 угорців (тоді ж одна середня школа припадала в краї на 2690 росіян). У наступні десятиліття ситуація погіршилась. У 1979 р. в області на 158450 угорців працювало всього 6 середніх шкіл, тобто одна середня школа на 26400 угорців. Навіть у 1989 р., коли вже повного розмаху набрала політика перебудови, в Закарпатті 155711 угорців відвідувало 50 шкіл (11 середніх; одна середня школа для 14155 угорців).

Збереженню високого рівня етнонаціональної свідомості угорців Закарпаття сприяло доволі широке функціонування майже всіх культурно-побутових традицій як сільських, так і в міських сім'ях; вони важко піддавалися асиміляції. У 1989 році лише 0,6% з них рідною називали російську мову, а 2% - українську. Російську рідною називали переважно жителі міст, а українську, сільські мешканці з мішаних українсько-угорських сіл. Водночас в угорців спостерігається дуже високий відсоток однонаціональних шлюбів, а в етнічно змішаних сім'ях зросійщення чи українізація були незначними.

Загалом національна свідомість угорців характеризувалася домінуванням в ній традиційних стереотипів. Нові “соціалістичні” культурно-історичні традиції не прижилися, а їх руйнування було поверхневим і неглибоким. Основну роль у збереженні високого рівня етнонаціональної свідомості відіграло збереження традиційних сімейних відносин та міжпоколінна передача етнічної інформації.

З перших років визволення та встановлення радянської влади в румун краю набули поширення всі ті процеси, що й в українців. Їх не віднесли до “ворожих націй” і не проводили проти них масових репресій, а поступово втягували, як і українців, в радянську суспільно-політичну систему. Вже наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. близько 50 румун добровільно чи примусово було залучено до лав радянської армії, а понад 80 – вступило до складу чехословацького військового корпусу генерала Л.Свободи. Крім того, вони залучалися до вирішення долі краю, бо чотири делегати I з'їзду Народних Комітетів від румунських сіл підтримали возз'єднання Закарпаття з Україною. Примусова колективізація викликала опір селян. Оскільки виняткова більшість румунів проживала в сільській місцевості, то понад 82% з них вважалися працюючими в колгоспах, а 18% -- в лісгоспах і промисловості. Гострою була проблема зайнятості працездатного населення і відсутність робочих місць по місцю проживання. Виняткова більшість працездатного населення чоловічої статі не мала постійної роботи і регулярно виїздила на сезонні роботи за межі Закарпаття і України.

Переважно аграрний розвиток сіл, майже повна їх одноетнічність і виключна одноетнічність шлюбів закарпатських румун сприяли збереженню їх етнічної стабільності й сталості. Вони зберегли недоторканими своє етнічне середовище, етнічну специфіку, мову, традиції і фольклор, національну самосвідомість. Це підтверджується й тим, що дуже незначний відсоток румун визнавав мову іншого етносу за рідну, зокрема українську і російську. Загалом для закарпатських румун характерний високий рівень національної самосвідомості та сильні почуття локального патріотизму. Вони майже не асимілювались і не переселялись за кордон та інші області Радянського Союзу. Однією з вагомих причин такої сталості був високий рівень матеріального добробуту, що спирався на переслідуванні комуністами, виїзди на сезонні роботи. У 1979 р. для 27 тис. румун працювала всього одна середня школа. Навіть у перебудовчому 1989 р. для 29485 румун працювало 10 шкіл, а з них лише дві середні (одна середня школа для 14742 румунів). Це спричинило низький рівень освіченості румунів у порівнянні з росіянами, українцями, угорцями, словаками .

Репресивна політика радянської доби щодо німців супроводжувалась широкою антифашистською, по суті антинімецькою, пропагандою засобами радіо, преси, кіно, літератури, шкільним і вузівським вихованням. Німці повсюдно почували себе ізгоями, належними до ворожої нації; їх частина в паспортах записувалась українцями, словаками, навіть угорцями. У 1945-1950 рр. зросла у німців кількість національно змішаних шлюбів.

Послаблення у середині 70-х років ХХ ст. в Радянському Союзі тиску на німців супроводжувались спробами заохотити їх до здобуття середньої і вищої освіти, залучити до членства КПРС, до роботи в громадських і масово-політичних організаціях, висунути на керівні господарські посади. Лібералізацією в ставленні офіційних властей до німців важко було спинити еміграційних настроїв серед закарпатських німців. Упродовж 1979-1992 рр. із Закарпаття емігрувало 887 німців. Загалом німецька національна меншина Закарпаття впродовж 1945-1991 рр. існувала в умовах політичних репресій і національно-культурних переслідувань. Спроба окремих німців врятуватись від переслідувань зміною національної належності, вступом у шлюб з росіянами чи українцями не рятували від недовірливого ставлення. Саме цілеспрямована антинімецька політика і практика стали основними чинниками їх еміграції до своєї історичної батьківщини. Цьому сприяла не стільки економічна скрута, як небачення ними перспективи свого етнонаціонального буття за умов значного скорочення своєї чисельності.

Упродовж ХХ ст. політично-правове і національно-культурне становище словаків Закарпаття кілька разів змінювалось. У новоутвореній Чехословаччині словаки належали до політично і національно-культурного панівного населення. Становище словаків змінилось з окупацією в 1939 р. Закарпаття Угорщиною. Радянські власті своїми політичними заходами постійно впливали на становище словаків. Для офіційної ідеології, пропаганди і політики на перший план завжди виступав чехословакізм, за межами якого важко сприймалися національні інтереси словаків, а тим більше інтереси нечисленної національної меншини словаків Закарпаття. Радянське військове вторгнення в Чехословаччину в 1968 р. і подальший ідеологічний наступ радянської тоталітарної системи проти проявів націоналізму остаточно придушив будь-які прояви національно-культурного життя закарпатських словаків, окрім примітивного етнографізму.

За даними офіційного перепису 1989 р. у Закарпатті проживало 12131 циганів, а за даними соціологічного дослідження 15.04.1989 р. - понад 20 тисяч. З встановленням радянської влади становище циган, не дивлячись на гасла "соціалістичного інтернаціоналізму", було не менш важким, ніж у попередні часи. Яскравим свідченням цього є Указ Верховної Ради СРСР від 5 жовтня 1956 р. "Про залучення до праці циган, які займаються бродяжництвом". Третій пункт указу і постанови зобов'язував репресивні органи вилловлювати тих циган, котрі ухиляються від роботи і притягати їх до кримінальної відповідальності. Хоча названі указ і постанова декларували необхідність створення для них робочих місць і умов для їх життєдіяльності, вони створили юридичне підґрунтя для переслідування циган властями. У зв'язку з цим цигани почали приховувати свою етнічну належність, вдаватись до обману влади і різних хитрощів. Все це ще більше сприяло як самоізоляції циганів від іноетнічного населення так і їхній етнічній маргіналізації.

Національна меншина росіян в Закарпатті сформувалась за роки радянської влади з переселенців, які тут почали поселятись самостійно чи направлялись на роботу державними органами. Виняткова більшість російських білоемігрантів, які тут проживали впродовж 20-30-тих рр. ХХ ст., залишили край в роки окупації Закарпаття угорськими фашистами, інші втекли з наближенням советської армії. У 1945-1946 рр. до росіян віднесла себе незначна частина тих інтелігентів-русофілів, які прагнули приєднати Закарпаття до СРСР у складі РФСР. В умовах розвитку Радянського Союзу і в незалежній Україні ці русофіли та їх російськомовні нащадки стали одним із рушіїв провокацій політичного русинського сепаратизму.

Радянська влада повсюдно недовірливо ставилася до місцевого населення та його кадрів. Це стало одним із факторів заохочення переселення російського і зросійщеного етнічного елементу до Закарпаття. Мета цієї керованої міграції - сформувати соціальну базу підтримки радянського режиму. Російськомовним переселенцям відводилась особлива роль і місце в планах прискореної експлуатації природних і трудових ресурсів краю. Водночас Закарпаттю відводилась особлива роль як військовому опорному пунктові, з якого контролювалася вся Центральна Європа. Події 1956 р. в Угорщині і 1968 р. в Чехословаччині підтвердили роль Закарпаття як важливого радянського військово-політичного плацдарму.

Висновки

Динаміка етнічного складу та процеси національної консолідації українців краю в складі української нації в 1944-1991 рр., обумовлювались політикою та ідеологією СРСР. Період з жовтня 1944 до червня 1945 р., не дивлячись на невизначеність юридичного статусу Закарпаття, характерний поступовим встановленням і утвердженням влади радянського режиму. У більшості українців краю ці процеси не викликали великих турбот, бо вони вирішували для себе основне історичне завдання - возз'єднання Закарпаття з Україною.

Період з липня 1945 до 1950 рр. можна умовно назвати часом радянської "українізації", що відбувалась на фоні утвердження радянських соціально-політичних відносин та комуністичної ідеології. Суспільно-політичні заходи властей визначали характер, зміст і напрямки всіх етносоціальних і етнокультурних процесів у Закарпатті. Конкретними політичними заходами власті почали створювати етносоціальну опору нового режиму.

Вже з середини серпня 1945 р. в області було поселено і працевлаштовано велику кількість російськомовних демобілізованих військовослужбовців. Водночас у Закарпатті реалізовувалася широка програма розвитку народної освіти і культури, що значною мірою стала основним чинником поширення української літературної мови і кращих зразків української народної і професійної культури.

Включення Закарпаття до всеукраїнських соціально-економічних, культурно-освітніх і державно-адміністративних структур вже саме по собі посилювало в закарпатців відчуття єдності й ідентичності з усім українським етносом. Зросла рухливість населення в межах республіки, загальне піднесення побутової культури і урбанізація, доступність освіти, поширення україномовної літератури, радіо, преси, що прискорювала процес етнічної консолідації закарпатців у складі української нації, посилювала відчуття причетності до української історії і культури, спричинили спалах творчої енергії й прояву нових талантів.

У середовищі творчої інтелігенції розвиток традицій української національної культури сприймався як альтернатива ідеологічній комунізації. Це свідчило, що радянський режим ще не повністю контролював діяльність закарпатсько-української інтелігенції. Загалом упродовж 1945-1953 рр. українці Закарпаття глибоко розчарувалися в соціально-політичній практиці радянських властей, усвідомили їх антиукраїнську сутність і згубність радянського тоталітаризму, прийняли ідеями національно-визвольного змагання і висунули зі свого середовища культурних і національних діячів загальнонаціонального масштабу.

Зміст і характер етнокультурних процесів у Закарпатті дорадянської доби характеризувався плануванням традиційних форм культури, що заставляли людину жити і діяти за звичаєм, поводитись стереотипно, згідно споконвічних стандартів. Зміни в традиційній культурі відбувались дуже повільно, а сам розвиток українців Закарпаття і національних меншин проходив у звичному соціально-культурному і політичному середовищах. Кожна з етнічних груп краю орієнтувалась на кілька визначальних традицій.

Вся етнокультурна політика радянських властей впливала з комуністичної соціально-політичної ідеології і практики соціалістичної індустріалізації, колективізації і культурної революції. Їх реалізація зламала традиційний розподіл праці майже всіх етнічних груп Закарпаття, кожна з яких була більш-менш чітко зорієнтована на певні види діяльності.

Румуни, німці, цигани і частково угорці, зберігаючи свої господарсько-культурні та історичні традиції, доволі успішно протистояли культурній асиміляції. Українці ж Закарпаття, масово втягуючись у сферу соціалістичних господарських і політичних перетворень, зазнали політичних впливів соціалістичної російськомовної культури. Цьому сприяв і етнокультурний розподіл в Закарпатті, де російськомовні мігранти зайняли майже всі керівні господарські, державні і партійні посади.

Список публікацій за темою дисертації

1. Динаміка етнічного складу населення та етнічні процеси на Закарпатті в 1945-1990 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія. Історія. Випуск 3. – Ужгород, 1999. – С.34-43.
2. Етнічний склад населення та етнічні процеси на Закарпатті в 1945-1990 рр. // *Carpatica* – Карпатика. Випуск 6. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII-XX ст. – Ужгород, 1999. – С.94-120.
3. Проблема дослідження етнічного складу та етнічних процесів на Закарпатті в 1945-1990 рр. // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія історія. Випуск 5. – Ужгород, 2000. – С.137-145.
4. Етнополітичні та етнокультурні процеси в українців Закарпаття в період совєтської “українізації” і утворення комуністичного тоталітаризму (липень – 1945 – 1950 рр.) // *Carpatica* – Карпатика. Випуск 9. Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження). – Ужгород, 2001. – С. 117-135.
5. Етнічні процеси на Закарпатті після встановлення радянської влади (липень 1945-1950 рр.). // *Carpatica* – Карпатика. Випуск 12. Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії. – Ужгород, 2001. – С.201-218.
6. Етнополітичні процеси на Закарпатті (1950 – 1991 рр.) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія історія. Випуск 7. – Ужгород, 2002. – С. 83 – 88.
7. Етнічна консолідація і самоідентифікація румун Закарпаття 1944-1991 рр. // *Carpatica* – Карпатика. Випуск 22. Проблеми історії, політології, етнології та літературознавства. – Ужгород, 2003. – С. 247-260.
8. Етнічні процеси угорців Закарпаття в 40-80- х рр. XX ст. // *Carpatica* – Карпатика. Випуск 23. Актуальні проблеми історії та етнології. – Ужгород, 2003. – С. 293-301.
9. Етнічні процеси у німців Закарпаття в 40-80-х рр. XX ст. // *Carpatica* – Карпатика. Випуск 24. Історичні та історіографічні студії: до ювілею доктора історичних наук, професора Володимира Васильовича Грабовецького. – Ужгород, 2003. – С. 200-209.
10. Волохи і волоська колонізація на словацько-польсько-українському прикордонні. // Матеріали науково-практичної конференції “Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”. – Ужгород, 1997. – С. 190-198.
11. Політичне русинство в ідеології і практиці сучасних політичних партій і рухів // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років XX ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції 26-27 вересня 1996 р. – Ужгород, 1997. – С. 183-188.
12. Волохи і волоське право в Українських Карпатах. // Науково-практичний збірник “Правознавство”. Кафедра

права. Ужгородський державний інститут інформатики, економіки і права. Серія: Право №1, 1997. – С. 33-45.

13. Динаміка етнічного складу населення та етнічні процеси на Закарпатті в 1945-1990 рр. // Гуманітарна освіта: Досвід і проблеми. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: “Трансформація гуманітарної освіти” (Ужгород, 25-27 травня 1998 року). – Ужгород, 1999. – С. 206-220.
14. Етнополітичні і етнокультурні процеси в українців Закарпаття в період Закарпатської України (жовтень 1944 – червень 1945 рр.) // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск VI. – Ужгород, 2000. – С. 153-168.
15. Впровадження комуністичної ідеології і насадження русифікації на Закарпатті та її крах (1950-1991 рр.) // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення. Матеріали науково-практичної конференції 19-20 січня 2001 р. – Ужгород, 2001. – С. 221-228.
16. Період всеохоплюючої советізації Закарпаття та її краху (1950-1991 рр.)// Возз’єднання. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 55-річчю возз’єднання Закарпатської України з Україною (26 червня 2000 року). – Ужгород, 2001. – С. 157-164.

Анотація

Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40 – 80-х рр. ХХ ст. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05. – Етнологія. Ужгородський національний університет, Інститут народознавства НАН України, Львів, 2003.

У дисертації проаналізовано динаміку етнічного складу і етнічні процеси на Закарпатті у 1944-1991 рр., а також етнокультурні процеси національної консолідації українців краю в складі української нації. У роботі дано оцінку практиці радянської держави та ідеології КПРС, для визначення характеру, змісту і напрямків всієї етнонаціональної і етнокультурної політики в Закарпатті. Досліджуючи процеси консолідації українців Закарпаття у складі української нації, дисертант засвідчив, що у середовищі творчої інтелігенції та більшості народу розвиток традицій української національної культури сприймався як альтернатива ідеологічній комунізації.

Обґрунтовано висновок, що головною метою комуністичної влади в Закарпатті 1945-1991 рр. було утвердження в краї соціалістичних, господарських, політичних та ідеологічних порядків. Щоб прискорити цей процес в краї державними органами влади спішно створювалась російська (російськомовна) національна меншина, яка зайнявши керівні політичні, ідеологічні і економічні пости, стала надійною опорою нового комуністичного режиму.

Ключові слова: асиміляція, етнос, етнічні процеси, етнополітичні і етнокультурні процеси, етнічні групи, національні меншини, етнічна консолідація.

Summary

Malets', Oleksandr. Ethnopolitical and ethnocultural processes in Transcarpathia, 1940-1980s. – Manuscript.

A Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences, Speciality 07.00.05. – Ethnology. Institute of Ethnology and Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv, 2003.

This dissertation is based on archival sources, statistical data, articles in periodicals, and scholarly studies published in Ukraine and abroad.

It deals with the dynamics of change in ethnic composition and with ethnic transformations in Transcarpathia in 1940 – 1980s, as well as with the process of consolidation of Ukrainians of the region within the Ukrainian nation. Socialist industrialization, collectivization and cultural revolution broke traditional division of labour nearly for all ethnic groups in Transcarpathia. The main aim of communist authorities in Transcarpathia was to establish socialistic political, ideological and economic homogenization.

Key words: assimilation, nation, ethnic processes, ethnic groups, national minorities, ethnic consolidation.

Аннотація

Малець А.Е. Этнополитические и этнокультурные процессы на Закарпатье 40-80-х гг. ХХ ст. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.05 – этнология. – Ужгородский национальный университет, Институт народознавства НАН Украина, Львов, 2003.

В диссертации исследуется динамика этнического состава и этнические процессы в Закарпатье в 40-80-х гг. ХХ ст., а также этнокультурные процессы национальной консолидации украинцев края в составе украинской нации. В работе проанализировано значение идеологии КПСС и практики советского государства для определения характера, содержания и направлений всей этнонациональной и этнокультурной политики в Закарпатье.

Исследовав процессы консолидации украинцев Закарпатья в составе украинской нации, в диссертации отмечено, что в среде творческой интеллигенции и большинства народа развитие традиций украинской национальной культуры воспринималось как альтернатива идеологической коммунизации.

Определяя содержание и характер этнокультурных процессов на Закарпатье в 40-80-х гг. ХХ ст. в среде национальных меньшинств, в диссертации подчеркнута влияние этнокультурной политики советских властей на реальное состояние национального меньшинства края, на ослабление их этнонационального сознания, уровень их маргинализации и русификации. Реализация социалистической индустриализации, коллективизации и культурной революции сломали традиционное распределение труда почти во всех этнических группах Закарпатья, каждая из

которых была более или менее ориентированная на определённые виды деятельности. Это спровоцировало ломку традиционной культуры, втягивало население Закарпатья у сферу советских социально-политических и культурных преобразований, что благотворно влияло на русификацию и этническую маргинализацию местного населения.

В заключении аргументировано, что главной целью коммунистической власти в Закарпатье в 40-х–80-х гг. XX ст. было утверждение в крае социалистических, хозяйственных, политических и идеологических порядков. Для ускорения этого процесса в крае государственными органами власти спешно образовывалась русская (русскоязычная) национальное меньшинство, которая, заняв руководящие политические, идеологические и экономические посты, стала надёжной опорой советской власти для преобразования Закарпатья в основной военный и идеологический плацдарм СССР в Центральной Европе.

Ключевые слова: ассимиляция, этнос, этнические процессы, этнополитические и этнокультурные процессы, этнические группы, национальное меньшинство, этническая консолидация.

WWW.LIBRAR.ORG.UA – Бібліотека України